

KSZTAŁTOWANIE I WZMACNIANIE POSTAW RODZICIELSKICH SKAZANYCH OJCÓW W KONTEKŚCIE PROCESU READAPTACJI SPOŁECZNEJ

Mgr Agnieszka Wróbel-Chmiel – URz Rzeszów

Asystent w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Resocjalizacyjnej Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Rzeszowskiego. W 2013 roku ukończyła studia magisterskie na kierunku Pedagogika ze specjalnością Profilaktyka społeczna i resocjalizacja na Uniwersytecie Rzeszowskim. Obecnie przygotowuje rozprawę doktorską na Wydziale Pedagogiki i Psychologii UMCS w Lublinie. Autorka kilku publikacji naukowych oraz uczestniczka krajowych i międzynarodowych konferencji naukowych. Od 2015 roku zatrudniona na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Rzeszowskiego na stanowisku Asystenta w Katedrze Pedagogiki Społecznej i Resocjalizacyjnej. Jako opiekun naukowy Sekcji Penitencjarnej NKP UR, wspólnie z dr Moniką Badowską-Hodyr (założycielem Koła), współpracuje z pięcioma Inspektoratami Służby Więziennej w Polsce: OISW Rzeszów, OISW Kraków, OISW Lublin, OISW Wrocław, OISW Warszawa. W ramach działalności w/w Sekcji podejmuje działania związane z organizacją penitencjarnych obozów naukowych, warsztatów penitencjarnych oraz wizyt studyjnych w Zakładach Karnych i Aresztach Śledczych, podczas których studenci czynnie zaangażowani w działalność Koła mogą wzbogacić swoją wiedzę teoretyczną oraz skonfrontować ją z praktyką penitencjarną. Zainteresowania naukowe: prawne, kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności, przestępczość seksualna wśród dorosłych i nieletnich, problematyka rodziny w genezie przestępczości i w resocjalizacji sprawców, wychowanie i resocjalizacja nieletnich niedostosowanych społecznie.

WSTĘP

Rodzina stanowi podstawowe środowisko wychowawcze każdego człowieka, a role pełnione przez rodziców oraz stopień realizacji przez nich zadań i funkcji rodzicielskich nie pozostają obojętne dla prawidłowego funkcjonowania dzieci i młodzieży. Powszechnie wiadomo, że w toku wychowania rodzice lub opiekunowie stosują z jednej strony oddziaływania świadome, zamierzone i zaplanowane, zgodne z posiadanymi przez nich pewnymi umiejętnościami wychowawczymi, z drugiej zaś istnieją również działania niezaplanowane i nie do końca celowe, będące wynikiem spontanicznych zdarzeń pojawiających się w toku codziennych doświadczeń rodzinnych¹. Prawidłowa relacja rodzica z dzieckiem kształtuje u niego system norm i wartości, rozwija umiejętność pomyślnego przewycięzania różnych trudności życiowych oraz wpływa na jakość życia dziecka².

Realizacja ról rodzicielskich jest znacznie utrudniona, a czasami wręcz niemożliwa, gdy jedno z rodziców odbywa karę pozbawienia wolności. Odwołując się do statystyk Centralnego Zarządu Służby Więziennej w Warszawie na dzień 31.grudnia 2015 roku,

¹ Sikora D., *Nagrody i kary w wychowaniu rodzinnym, a sytuacja szkolna uczniów gimnazjum*, UMCS, Lublin 2010, s. 9.

² Domańska-Werbel D., *Rodzinne uwarunkowania strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych*, [w:] Janicka W.I. (red.), *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, IMPULS, Kraków 2010, s. 207.

należy stwierdzić, iż mężczyźni stanowią blisko 71 tysięcy ogółu populacji osób pozbawionych wolności, kobiety zaś niecałe 2,5 tysiąca³. Oznacza to, iż zdecydowanie częściej rodzicem odizolowanym od dziecka pozostaje ojciec. W momencie kiedy zaczyna on odbywanie kary pozbawienia wolności, naturalna spójność i jedność rodzinna, która dawała dziecku poczucie bezpieczeństwa i zaspokajała jego podstawowe potrzeby, zostaje zakłócona. Brak ojca powoduje zachwianie realizacji funkcji socjalizacyjnej i wychowawczej rodziny⁴. Przejęcie zadań ojca przez matkę, jej zwiększona troska i miłość wobec dzieci, nie jest w stanie zapełnić pustki jaka pojawiła się wraz z uwięzieniem drugiego rodzica. Chociaż prawdopodobnie pełnienie przez ojców pozbawionych wolności ról rodzicielskich przed osadzeniem bardzo często nie było właściwe, a stworzone przez nich środowisko rodzinne w wielu aspektach było dysfunkcjonalne, to dla dziecka uwięzienie rodzica zawsze oznacza utratę osoby ważnej i znaczącej w jego życiu⁵. Istotnym elementem jest zatem pomoc dziecku w zaakceptowaniu izolacji rodzica, przygotowanie go do spotkań z nim w zakładzie karnym oraz przede wszystkim nie utrudnianie mu kontaktów z rodzicem pozbawionym wolności. Istniejąca między dzieckiem a rodzicem więź stanowi bowiem szczególny rodzaj więzi, która dziecku daje poczucie bezpieczeństwa i gwarantuje stabilność emocjonalną, zaś dla uwięzionego rodzica jest jedną z podstawowych zmiennych procesu resocjalizacji i readaptacji społecznej.

ZNACZENIE POSTAW RODZIELSKICH W WYCHOWANIU

Wychowanie dzieci wymaga opracowania i przyjęcia przez rodziców pewnej strategii, która powinna zakładać dostarczenie dziecku wsparcia, ciepła, akceptacji, zachęty do działania oraz pewnego zakresu rozumnej kontroli, która ochroni dziecko przed nabywaniem niewłaściwych sposobów funkcjonowania w życiu społecznym. Owa strategia przyjmowana przez rodziców w toku wychowywania i kontroli zachowań dziecka może być utożsamiana z pojęciem postawy rodzicielskiej⁶.

Zagadnieniem postaw rodzicielskich zaczęto się interesować już w latach 30. XX wieku na skutek poczynionych wówczas obserwacji i rozważań z zakresu psychopatologii, związanych z poszukiwaniem czynników etiologicznych różnych zaburzeń osobowościowych człowieka, które w konsekwencji nierzadko prowadzą do przestępczości, nerwic i samobójstw⁷. Studiując literaturę pedagogiczną i psychologiczną, możemy odnaleźć wiele rozpraw i artykułów poruszających problematykę postaw rodzicielskich. Większość badaczy jest zdania, iż postawa rodzicielska, podobnie jak postawa ogólna człowieka, zawiera trzy komponenty: poznawczy, emocjonalny i behawioralny. Pierwszy z nich stanowi pewien pogląd na dziecko i zawiera ocenę jego zachowania np. wiedzę na temat złego zachowania dziecka. Element uczuciowy postawy to z ko-

³ <http://www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna> (11.04.2016).

⁴ Sokal U., *Więzi uczuciowe*, wyd. Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2005, s. 50.

⁵ Duda V., Figiela M., *Więzi rodzinne determinantem procesu readaptacji skazanych*, [w:] *Probacja* nr 3 (2015), s. 113.

⁶ Plopa M., *Psychologia rodziny: teoria i badania*, IMPULS, Kraków 2008, s. 241.

⁷ Piotrowski E., *Postawy rodzicielskie skazanych matek oraz ich uwarunkowania*, [w:] Jaworska A. (red.), *Resocjalizacja: zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, IMPULS, Kraków 2009, s. 195.

lei ujawnianie przez rodzica w zachowaniu werbalnym (wypowiedzi) oraz niewerbalnym (mimika, gesty) pozytywnych lub negatywnych uczuć wobec dziecka. Ostatni zaś komponent, działaniowy oznacza konkretne zachowanie rodzica wobec dziecka np. przytulenie go, pochwałę słowną, czy też krzyk lub wytłumaczenie tego, co zrobiło źle⁸. Zgodnie z tym, przywołując definicję M. Ziemskiej, pod pojęciem postawy rodzicielskiej należy rozumieć „*utrwaloną, nabytą strukturę poznawczo-dążeńiowo-afektywną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka*”⁹Oznacza to, że matka i ojciec są podmiotem postawy rodzicielskiej, natomiast dziecko – jej przedmiotem¹⁰.

Istotną kwestią dotyczącą postaw rodzicielskich, jest ich typologia. Jedną z pierwszych klasyfikacji postaw, która na stałe weszła do literatury pedagogicznej jest klasyfikacja Marii Ziemskiej. Autorka podzieliła postawy na właściwe i niewłaściwe z wychowawczego punktu widzenia. Do postaw właściwych zaliczyła: postawę akceptacji, rozumnej swobody, współdziałania z dzieckiem oraz uznania praw dziecka. Każda z wymienionych postaw ma swój odpowiednik na przeciwległym biegunie w postaci postawy negatywnej. Ziemska sytuuje tutaj następujące typy postaw rodzicielskich: postawę odrzucającą, unikającą, nadmiernie ochraniającą i nadmiernie wymagającą¹¹. Na potrzeby niniejszego opracowania pozwolę sobie jednak nieco więcej uwagi poświęcić klasyfikacji postaw opracowanej przez Mieczysława Plopę. Wyróżnia on sześć postaw rodzicielskich: akceptacji, odrzucenia, nadmiernie wymagającą, autonomii, nadmiernie ochraniającą oraz niekonsekwentną. Postawa akceptacji charakteryzuje się tym, że rodzic akceptuje dziecko takim, jakim ono jest, dziecko jest dla rodzica partnerem w rozmowie, darzy on je zaufaniem, szacunkiem, okazuje mu ciepło, empatię, daje poczucie bezpieczeństwa. O postawie odrzucenia z kolei mówimy wówczas, kiedy dziecko nie czuje się szanowane przez rodzica, odczuwa dystans emocjonalny, brak ciepła ze strony rodzica, potrzeby emocjonalne dziecka nie są zauważane, rola rodzica sprowadza się tylko do zaspokojenia potrzeb materialnych. Postawa nadmiernie wymagająca cechuje rodzica, który nie rozumie i nie respektuje potrzeb dziecka, zwłaszcza takich jak: potrzeba autonomii, samodzielności, współdecydowania o swoich sprawach; w postępowaniu wychowawczym rodzica dominują zakazy i nakazy, egzekwowanie wykonywania przez dziecko nałożonych na nie obowiązków i poleceń, bez zwracania uwagi na realne możliwości dziecka. W postawie autonomii natomiast zachowanie rodzica jest dostosowane do możliwości i potrzeb rozwojowych dziecka, dostrzega on potrzebę posiadania przez dziecko jego prywatnych spraw i własnych tajemnic, w sytuacjach konfliktowych nie narzuca dziecku siłą własnego zdania, ale podejmuje partnerską rozmowę, w której służy dziecku radą i pomocą. Postawa nadmiernie ochraniająca cechuje rodzica, który nieustannie traktuje dziecko jako osobę wymagającą ciągle pomocy i opieki, małą i bezradną, rodzic nie wierzy, że dziecko może samo prawidłowo funkcjonować bez bezpośredniej bliskości z nim. Ostatnia w wymienionych postaw to postawa niekonsekwentna, w której cechą dominującą jest zależność zachowania rodzica od jego aktual-

⁸ Plopa M., *Psychologia rodziny...*, s. 245.

⁹ Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, dz. cyt., s. 33.

¹⁰ Plopa M., *Psychologia rodziny...*, s. 245.

¹¹ Ziemska M., *Postawy rodzicielskie...*, s. 57.

nego nastroju, samopoczucia, z jednej strony rodzic wyraża postawę akceptacji wobec dziecka, angażuje się w jego sprawy, z drugiej zaś nagle staje się nerwowy, krzyczy, deklaruje nałożenie na dziecko różnych kar i ograniczeń¹².

Postawy uczuciowe ojców mają szczególne znaczenie w rozwoju społecznym i emocjonalnym dziecka. Zgodnie z koncepcją tzw. nowej analizy Erica Fromma, uczucie ojcowskiej miłości nie jest bezwarunkowe, to znaczy, że ojciec nie kocha dziecka, tak jak matka, tylko dlatego, że jest to jego dziecko. Miłość ojca wywołują liczne czynniki, które są związane z zachowaniem dziecka, ale właśnie dzięki temu ojcowskie uczucie motywuje, inspiruje dziecko do aktywności własnej, do pracy nad sobą, nad swoim charakterem i do doskonalenia siebie we wszystkich obszarach rozwoju. Natomiast wymagania stawiane przez ojca, korzystnie wpływają na kształtowanie się u dziecka umiejętności przestrzegania norm społecznych, zakazów i nakazów¹³. Właściwe postawy rodzicielskie ojców mają szczególne znaczenie w wychowaniu chłopców. Zgodnie z koncepcją identyfikacji, chłopiec powiela prezentowane przez ojca wzorce w myśleniu i działaniu. Chłopcy nie mający pozytywnych stosunków z ojcami „są bardziej zależni, konfliktowi, wykazują osłabioną wewnętrzną integrację osobowości”¹⁴. Oddziaływania wychowawcze skazanych ojców wobec swoich dzieci są obecne również podczas ich pobytu w zakładzie karnym. Niekiedy zdarza się, że fakt przebywania w izolacji więziennej staje się okazją do pozytywnej zmiany, do przemyślenia swoich niewłaściwych praktyk wychowawczych oraz do wzmacniania relacji z dziećmi i wypracowania nowych pozytywnych sposobów postępowania z nimi.

OJCOSTWO A IZOLACJA WIĘZIENNA

Rodzina odgrywa kluczową rolę w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej skazanych, dlatego też podtrzymywanie i rozwijanie kontaktów rodzinnych osadzonych jest jednym z podstawowych środków oddziaływania penitencjarnego. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557) reguluje te kwestie w sposób następujący:

Art. 105 § 1. Skazanemu należy umożliwiać utrzymywanie więzi przede wszystkim z rodziną i innymi osobami bliskimi przez widzenia, korespondencję, rozmowy telefoniczne, paczki i przekazy pieniężne, a w uzasadnionych wypadkach, za zgodą dyrektora zakładu karnego, również przez inne środki łączności.

Art. 87a § 1. Wykonując karę wobec skazanych sprawujących stałą pieczę nad dzieckiem do lat 15, uwzględnia się w szczególności potrzebę inicjowania, podtrzymywania i zacieśniania ich więzi uczuciowej z dziećmi, wywiązywania się z obowiązków alimentacyjnych oraz świadczenia pomocy materialnej dzieciom, a także współdziałania z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, w których te dzieci przebywają.

§ 2. Skazani sprawujący stałą pieczę nad dziećmi, które przebywają w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, powinni być w miarę możliwości osadzani w odpowiednich zakładach karnych, położonych najbliżej miejsca pobytu dzieci¹⁵.

¹² Plopa M., *Psychologia rodziny...*, s. 362-365.

¹³ Pospiszyl K., *Ojciec a wychowanie dziecka*, wyd. Akademickie ŻAK, Warszawa 2007, s. 28.

¹⁴ Plopa M., *Psychologia rodziny...*, dz. cyt., s.303

¹⁵ Kodeks karny wykonawczy, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557, art. 105, art. 87a.

Warto zaznaczyć, że przedstawione wyżej regulacje prawne dotyczą w równym stopniu zarówno kobiet jak i mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności. Rodzina skazanego musi stać się istotnym elementem pracy resocjalizacyjnej i współdziałać z personelem więziennym, ponieważ stanowi ona jedno z najistotniejszych ogniw procesu readaptacji społecznej. To właśnie rodzina jest tym ogniwem, do którego skazany wróci po odbyciu kary i od którego oczekuje się, że będzie wspierał skazanego i pomagał mu w podejmowaniu ról społecznych zgodnych z obowiązującymi w społeczeństwie normami, wartościami i zasadami. Biorąc to pod uwagę wskazuje się na następujące walory kontaktów skazanych z rodziną i dziećmi:

- częsty kontakt skazanych z rodziną redukuje niektóre ujemne skutki izolacji więziennej;
- skazani bez względu na charakter popełnionego przestępstwa są podatni na wpływ rodziny i są związani uczuciowo z osobami najbliższymi;
- kontakty z rodziną mają walor terapeutyczny, eliminują niektóre formy napięcia nerwowego;
- rodzina jest podstawowym łącznikiem skazanego ze społeczeństwem i życiem jakie toczy się za murami więzienia;
- dzięki kontaktom z rodziną skazani podtrzymują pozytywny obraz samego siebie oraz utwierdzają się w przekonaniu, że nadal są ważni w życiu rodziny¹⁶.

Więź uwięzionego ojca z dzieckiem jest dwustronna, oznacza to, że naruszenie lub zerwanie tych kontaktów ma destruktywne oddziaływanie na jedną jak i drugą stronę owej relacji rodzinnej. Ograniczenie kontaktów dziecka z rodzicem oraz zachwianie naturalnej więzi przywiązania, mogą prowadzić do występowania zaburzeń psychoemocyjonalnych u dziecka oraz trudności w funkcjonowaniu społecznym w późniejszym okresie życia. Podobnie zerwanie więzi rodzicielskiej może mieć negatywne skutki dla rodzica, najczęściej w postaci trudności na tle emocjonalnym. Oczywiście owe trudności dotyczą w większym stopniu uwięzionych matek, ze względu na ich większą od mężczyzn wrażliwość emocjonalną oraz specyficzną odrębność psychiczną i fizyczną, co nie znaczy jednak, że utrata kontaktów i więzi ojców pozbawionych wolności ze swoimi dziećmi pozostaje dla nich obojętna. Uwięzieni ojcowie również przeżywają rozłąkę z dziećmi tylko zdecydowanie lepiej niż matki potrafią zaadoptować się do zaistniałej sytuacji¹⁷.

Stan badań dotyczący środowiska rodzinnego osób skazanych, a zwłaszcza kwestii prezentowanych przez nich postaw rodzicielskich, stylów wychowawczych, katalogu kar i nagród w wychowaniu dzieci, struktury rodziny własnej, jest na bardzo skromnym poziomie. Autorem jednych z pierwszych badań, poruszających kwestię rodzin więźniów długoterminowych był Andrzej Rzepliński. Skupił on się na takich aspektach funkcjonowania rodzinnego skazanych jak: stosunki między nimi a ich żonami w okresie uwięzienia, realizacja funkcji ekonomicznej rodziny przed i po aresztowa-

¹⁶ Pindel E., *Podtrzymywanie więzi rodzinnych w warunkach izolacji*, [w:] *Probacja nr 1* (2011), s. 92.

¹⁷ Adamska E., Wawrzyk M., Owsianka D., *Skazana matka w izolacji więziennej*, [w] Dybalska I. (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998-2008*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2009, s. 244.

niu, sytuacja wychowawcza dzieci osadzonych przed i po uwięzieniu ojca¹⁸. Z kolei badania przeprowadzone przez T. Kolarczyk, J. Kubiaka i P. Wierzbickiego wyłoniły niepokojący obraz skazanych matek. Blisko 36% z nich miało ograniczoną władzę rodzicielską lub było jej całkowicie pozbawionych, zaś około 52% skazanych matek w czasie pobytu na wolności nie interesowało się wychowaniem swoich dzieci, zostawiając je pod opieką krewnych, instytucji opiekuńczych lub nawet osób obcych¹⁹. Podobne wnioski wysuwają się z badań A. Latoś, która opracowała studia przypadków kobiet – zabójczyń dzieci, na podstawie których stwierdziła, że żadna z badanych kobiet nie była przygotowana do roli matki i wszystkie prezentowały niewłaściwe postawy rodzicielskie, przede wszystkim postawę górowania nad dzieckiem oraz postawę nadmiernego dystansu w kontakcie z dzieckiem. Wszystkie badane skazane stosowały również różnorodne formy przemocy wobec swoich dzieci, w postaci zaniedbania, bicia, popychania, głodzenia, szarpania, krzyków, itp.²⁰. Postawy rodzicielskie skazanych matek stały się również przedmiotem badań E. Piotrów, która doszła do wniosku, że większość osadzonych kobiet akceptuje swoje dzieci, ale przy tym prezentuje postawy nadopiekuńcze, a połowa z nich przejawia również brak autonomii w oddziaływaniach wychowawczych wobec dzieci. Ponadto stopień akceptacji dzieci zależny jest od kilku zmiennych. Na wysoki poziom akceptacji dzieci wpływa fakt wychowania się przez matki w okresie swojego dzieciństwa w rodzinach pełnych, posiadanie bardzo dobrych warunków bytowych oraz świadomość otrzymania wsparcia ze strony bliskich²¹. Warto podkreślić, iż prawie wszystkie badania dotyczące oddziaływań wychowawczych osób pozbawionych wolności wobec swoich dzieci, skupiają się tylko na osadzonych matkach, a brak jest w dalszym ciągu badań, które poruszałyby te kwestie w odniesieniu do wychowania dzieci przez skazanych ojców. Z uwagi na zasygnalizowaną potrzebę badań w omawianym obszarze, postanowiono niniejszy artykuł poświęcić postawom rodzicielskim ojców odbywających karę pozbawienia wolności oraz ich kształtowaniu i wzmacnianiu jako jednego z elementów niezbędnych w procesie pomyślnej readaptacji społecznej.

POSTAWY RODZIELSKIE SKAZANYCH OJCÓW W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH

Przedstawione w niniejszym rozdziale wyniki badań stanowią część obszerniejszych studiów prowadzonych nad rodzinami własnymi osób pozbawionych wolności, zarówno ojców jak i matek. Badaniami objęto grupę 50 skazanych ojców, osadzonych Zakładu Karnego w Łupkowie i Oddziału Zewnętrznego w Moszczańcu, wybranych celowo spośród mężczyzn dwóch oddziałów penitencjarnych. Zastosowanym kryterium było wychowywanie przez nich przynajmniej jednego małoletniego dziecka (do 18 roku życia). Wszyscy badani to recydywiści penitencjarni, odbywający karę pozbawienia wolności

¹⁸ Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych*, wyd. Ossolineum, Wrocław 1981, s. 133-134, 173-174, 246-248.

¹⁹ Kolarczyk T., Kubiak J., Wierzbicki P., *Przestępczość kobiet: aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, wyd. Prawnicze, Warszawa 1984, s. 225-227.

²⁰ Latoś A., *Zabiłam własne dziecko... Studium przypadków zabójczyń dzieci oraz możliwości ich resocjalizacji*, wyd. UKW, Bydgoszcz 2012, s. 224.

²¹ Piotrów E., *Postawy rodzicielskie skazanych matek...*, s. 204-208.

w warunkach zakładu karnego typu półotwartego, mający systematyczny kontakt ze swoimi dziećmi poprzez widzenia, rozmowy telefoniczne i system przepustowy.

Celem prezentowanych badań stało się ukazanie postaw rodzicielskich ojców odbywających karę pozbawienia wolności. Badania miały odpowiedzieć na pytanie: jakie typy postaw dominują wśród skazanych ojców oraz jakie czynniki wpływają na ich kształtowanie się? W odpowiedzi na tak sformułowany problem można założyć, że w prezentowanych przez osadzonych mężczyzn postawach rodzicielskich mogą występować nieprawidłowości uwarunkowane ich wiekiem, poziomem wykształcenia, strukturą rodziny, liczbą posiadanych dzieci oraz rodzajem popełnionego przestępstwa.

W celu zgromadzenia danych wykorzystano Skalę Postaw Rodzicielskich autorstwa Mieczysława Płopy (wersja dla rodziców) oraz kwestionariusz ankiety własnej. W opracowaniu statystycznym wykorzystano średnie arytmetyczne wartości stenowych, odchylenie standardowe oraz nieparametryczny test H Kruskala-Wallisa do porównywania więcej niż dwu grup niezależnych. Różnice między poszczególnymi grupami lokalizowano za pomocą testu U Manna-Whitneya (wyniki podano w wartościach z).

Respondenci stanowili zróżnicowaną grupę pod względem wieku, wykształcenia, struktury rodziny i rodzaju popełnionego przestępstwa. Dane charakteryzujące grupę badawczą zamieszczono w tabeli 1.

Tabela 1. Cechy społeczno-demograficzne skazanych ojców

Kategoria	Cechy badanych	N = 50	%
Wiek	21-30 lat	9	18
	31-45 lat	32	64
	powyżej 45 lat	9	18
Wykształcenie	Wyższe	1	2
	Średnie	12	24
	Zawodowe	25	50
	podstawowe	12	24
Struktura rodziny	pełna naturalna	13	26
	pełna zrekonstruowana	14	28
	Konkubinat	18	36
	Niepełna	5	10
Kwalifikacja prawna czynu	przeciwko mieniu	16	32
	p. rodzinie	17	34
	p. życiu i zdrowiu	9	18
	inne (p. bezpieczeństwu w komunikacji, p. wolności seksualnej i obyczajności)	8	16

Z zaprezentowanych danych wynika, że największy odsetek badanych to skazani w średnim wieku – 31-45 lat (64%), legitymujący się wykształceniem zawodowym

(50%). Około 1/3 ojców deklaruje funkcjonowanie w związku konkubenckim (36%). Zbliżony odsetek respondentów wskazuje na posiadanie rodziny pełnej naturalnej (26%) lub pełnej zrekonstruowanej (28%). Zaledwie 10% mężczyzn funkcjonuje w rodzinie niepełnej. Należy jednak zaznaczyć, że pomimo rozpadu rodziny uczestniczą oni w wychowaniu dzieci i utrzymują z nimi systematyczny kontakt poprzez dostępne w warunkach izolacji więziennej środki łączności.

Badani ojcowie to głównie sprawcy przestępstw przeciwko mieniu (32%) i przeciwko rodzinie (34%). W przypadku przestępstw przeciwko rodzinie mężczyźni ponoszą odpowiedzialność karną najczęściej za znęcanie się nad rodziną (art. 207 KK) i uchylanie się od obowiązku alimentacji (art. 209 KK).

Poniżej zostaną ukazane zależności pomiędzy postawami rodzicielskimi skazanych mężczyzn, a następującymi zmiennymi: wiek, struktura rodziny, liczba posiadanych dzieci oraz rodzaj popełnionego przestępstwa.

Dane zawarte w tabeli 2 wskazują, że pomiędzy wiekiem badanych ojców, a ich postawami rodzicielskim występują różnice istotne statystycznie w podskali dotyczącej postawy niekonsekwentnej ($H=7,962$; $p=0,019$). Analizując średnie arytmetyczne wartości stenowych należy stwierdzić, że najwyższą wartość uzyskali ojcowie najmłodszy w przedziale wiekowym 21-30 lat ($x=7,44$) w porównaniu z pozostałymi dwoma grupami, które prezentują postawy zbliżone do właściwych. Powyższy fakt świadczy o tym, że najmłodszy ojcowie są niekonsekwentni w postępowaniu z dzieckiem, co może wynikać z ich młodego wieku i braku dojrzałości rodzicielskiej. Ponadto kształtowanie właściwych kontaktów z dzieckiem i rozwijanie umiejętności wychowawczych jest prawdopodobnie utrudnione z uwagi na przebywanie w izolacji więziennej.

Kolejną zmienną, która może mieć wpływ na postawy rodzicielskie skazanych mężczyzn, jest struktura rodziny w jakiej obecnie funkcjonują. Wyniki zamieszczone w tabeli 3 ukazują istotne statystycznie zależności w zakresie postawy akceptacji-odrzućenia ($H=33,898$; $p=0,000$). Okazuje się, że ojcowie tworzący rodziny konkubenckie prezentują postawę odrzućenia wobec swoich dzieci ($x=1,88$), gdy tymczasem wyniki uzyskane przez trzy pozostałe grupy ojców wskazują na postawy akceptacji. Porównanie wszystkich analizowanych grup między sobą wskazało na istnienie istotnych statystycznie zależności w zakresie tej postawy pomiędzy skazanymi funkcjonującymi w konkubinatach, a skazanymi żyjącymi w rodzinach pełnych naturalnych, pełnych zrekonstruowanych oraz niepełnych. Różnice istotne statystycznie obserwujemy również w oddziaływaniach rodzicielskich skazanych tworzących rodziny pełne naturalne oraz rodziny pełne zrekonstruowane, na korzyść tych pierwszych ($z=2,923$; $p=0,003$).

Następną istotną statystycznie zależność możemy zaobserwować w zakresie postawy autonomii pomiędzy ojcami żyjącymi w konkubinatach, a ojcami funkcjonującymi w rodzinach niepełnych ($z=2,946$; $p=0,003$) i pełnych naturalnych ($z=2,962$; $p=0,003$). Zbyt niskie wyniki w tej podskali ponownie uzyskali ojcowie żyjący w związkach konkubenckich ($x=2,77$), co świadczy o tym, że nie rozumieją oni naturalnej potrzeby dziecka jaką jest jego niezależność i współdecydowanie o sobie. Natomiast skazani żyjący w rodzinach pełnych naturalnych uzyskali wyniki świadczące o postawie umiarkowanie właściwej ($x=5,38$), zaś ojcowie dzieci wychowujących się w rodzinach niepeł-

nych prezentują zachowania nacechowane wysokim poziomem autonomii ($x=7,20$). Różnica istotna statystycznie występuje również w oddziaływaniach wychowawczych ojców żyjących w rodzinach pełnych zrekonstruowanych i niepełnych ($z=2,862$; $p=0,004$). Zauważono, że skazani tworzący rodziny pełne zrekonstruowane prezentują postawy braku autonomii ($x=4,00$), gdy tymczasem mężczyźni żyjący w rodzinach niepełnych zapewniają swoim dzieciom szeroki zakres swobody i możliwości decydowania o sobie ($x=7,20$).

Tabela 2. Wiek skazanych ojców a postawy rodzicielskie

Postawa	Wiek ojców 21-30 lat (N = 9) GRUPA A		Wiek ojców 31-45 lat (N = 32) GRUPA B		Wiek ojców powyżej 45 lat (N = 9) GRUPA C		H test Kruskala-Wallisa	Porówny - wane grupy	p test Manna - Whitneya
	x	s	x	s	x	s	p		
Akceptacja-Odrzucenie	3,55	3,04	5,53	2,90	5,00	3,53	3,305	A - B	0,067
							0,192	A - C	0,299
								B - C	0,657
Wymagania	7,55	2,18	6,62	2,04	6,11	1,53	3,787	A - B	0,167
							0,151	A - C	0,081
								B - C	0,252
Autonomia	4,33	3,16	4,28	2,37	4,00	2,23	0,087	A - B	0,962
							0,958	A - C	0,964
								B - C	0,738
Niekonsekwencja	7,44	2,55	4,93	2,03	4,55	3,24	7,962	A - B	0,005**
							0,019*	A - C	0,045*
								B - C	0,655
Ochranianie	5,22	2,58	4,37	2,01	5,22	2,90	1,275	A - B	0,473
							0,529	A - C	0,790
								B - C	0,316

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Różnicę istotną statystycznie można zauważyć również w podskali V, dotyczącej postawy nadmiernie ochraniającej ($H=9,688$; $p=0,021$). Najwyższe wartości liczbowe odnotowane wśród mężczyzn żyjących w rodzinach pełnych zrekonstruowanych ($x=5,64$) i pełnych naturalnych ($x=5,53$), świadczą o postawach umiarkowanie właściwych. Analizując średnie arytmetyczne wartości stenowych należy jednak wysunąć wnioski, że dzieci skazanych mężczyzn, wychowujące się w rodzinach pełnych mogą być narażone na nieustanną kontrolę z ich strony, która będzie wynikiem przekonania ojców o bezradności i bezbronności swoich pociech. Z kolei wyniki skrajnie odmienne uzyskali skazani funkcjonujący w rodzinach konkubenckich ($x=3,44$), co może potwierdzać brak zainteresowania z ich strony losami dzieci.

W związku z powyższym należy stwierdzić, iż ojcowie żyjący w związkach konkubinckich prezentują nieodpowiednie style postępowania ze swoimi dziećmi. Może to wynikać z faktu niedostatecznego przygotowania do roli ojca, niezajomości etapów rozwojowych dzieci oraz braku odpowiedzialności za ich właściwe wychowanie.

Tabela 3. Struktura rodziny badanych ojców a postawy rodzicielskie

Postawa	Rodzina pełna naturalna (N = 13) GRUPA A		Rodzina pełna zrekonstruowana (N = 14) GRUPA B		Konkubinaty (N = 18) GRUPA C		Rodzina niepełna (N = 5) GRUPA D		H test Kruskal-Wal-lisa	Por. gr.	p test Man-na -Whit-neya	
	x	s	x	s	x	s	x	s	p			
A – O	8,07	1,44	5,50	2,34	1,88	1,13	7,60	1,67	33,898	A-B	0,003**	
										A-C	0,000***	
										A-D	0,651	
										0,000***	B-C	0,000***
											B-D	0,077
											C-D	0,001***
Wymagania	6,36	1,83	7,35	1,27	6,77	2,46	7,00	1,87	4,849	A-B	0,062	
										A-C	0,173	
										A-D	0,404	
										0,183	B-C	0,714
											B-D	0,444
											C-D	0,970
Autonomia	5,38	2,39	4,00	1,61	2,77	2,23	7,20	1,30	16,905	A-B	0,110	
										A-C	0,003**	
										A-D	0,080	
										0,001***	B-C	0,057
											B-D	0,004**
											C-D	0,003**
Niekonsekwencja	4,53	2,69	5,50	2,47	5,66	2,61	5,60	2,30	1,569	A-B	0,340	
										A-C	0,265	
										A-D	0,372	
										0,667	B-C	0,969
											B-D	1,000
											C-D	0,970
Ochranianie	5,53	1,56	5,64	2,59	3,44	1,91	4,20	2,48	9,688	A-B	1,000	
										A-C	0,004**	
										A-D	0,192	
										0,021*	B-C	0,022*
											B-D	0,283
											C-D	0,569

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Badaniami objęto również wpływ liczby dzieci wychowywanych przez osadzonych ojców na postawy rodzicielskie (tabela 4). Zebrany materiał wskazuje na istnienie tylko jednej zależności statycznie istotnej pomiędzy postawą akceptacji-odrzućenia prezentowaną przez ojców wychowujących dwoje dzieci i ojców wychowujących troje lub więcej dzieci ($z=2,533$; $p=0,011$). Wyniki te świadczą o wysokim stopniu akceptacji prezentowanym wobec dzieci przez ojców mających liczne potomstwo ($x=6,57$). Oznacza to, że mężczyźni wychowujący troje lub więcej dzieci w większym stopniu niż pozostali skazani ojcowie obdarzają dzieci miłością, czułością i zapewniają im poczucie bezpieczeństwa. Prawdopodobnie starają się w ten sposób zrekomensować swoim pociechom nieobecność w ich codziennym życiu, spowodowaną przebywaniem w zakładzie karnym.

Tabela 4. Liczba dzieci skazanych ojców a postawy rodzicielskie

Postawa	Jedno (N = 18) GRUPA A		Dwoje (N = 18) GRUPA B		Troje lub więcej (N = 14) GRUPA C		H test Kruskala- Wallisa	Porówny- wane grupy	p test Manna - Whitneya
	x	s	x	s	x	S	p		
Akceptacja- Odrzućenie	5,16	2,07	3,83	1,29	6,57	2,65	6,377	A – B	0,223
							0,041*	A – C	0,180
								B – C	0,011*
Wymagania	6,72	1,99	6,66	2,32	6,71	1,68	0,326	A – B	0,700
							0,850	A – C	0,545
								B – C	0,815
Autonomia	4,77	2,48	3,77	2,79	4,14	1,91	1,796	A – B	0,229
							0,407	A – C	0,431
								B – C	0,431
Niekonsekwencja	5,16	1,97	5,61	2,25	5,14	2,41	0,211	A – B	0,609
							0,900	A – C	0,924
								B – C	0,847
Ochronianie	4,16	2,06	4,94	2,55	5,00	2,21	1,185	A – B	0,470
							0,553	A – C	0,265
								B – C	0,848

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Na różnice w postawach rodzicielskich osadzonych ojców wpłynął również rodzaj popełnionego przez nich przestępstwa (tabela 5). Zależności istotne statystycznie stwierdzono w zakresie trzech podskal: akceptacji-odrzućenia, wymagań i ochraniań. W ramach postawy akceptacji-odrzućenia najniższe wyniki uzyskali ojcowie odbywający karę pozbawienia wolności za przestępstwa przeciwko rodzinie ($x=3,17$), co oznacza, że w ich postępowaniu z dzieckiem dominują zachowania odtrącające, oziębłość emocjonalna oraz brak zainteresowania sprawami i potrzebami dziecka. Różnice istotne statycznie ($H=10,885$; $p=0,012$) zaobserwowano między sprawcami przestępstw

przeciwko rodzinie, a wszystkimi pozostałymi grupami skazanych ojców. Średnie wyniki uzyskane przez mężczyzn skazanych za czyny przeciwko mieniu, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji i przeciwko wolności seksualnej, świadczą o prezentowaniu przez nich postaw akceptacji wobec swoich dzieci.

Tabela 5. Kwalifikacja prawna czynów skazanych ojców a postawy rodzicielskie

Postawa	Prze- stępstwa przeciwko mieniu (N = 16) GRUPA A		Prze- stępstwa przeciwko rodzinie (N = 17) GRUPA B		Prze- stępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (N = 9) GRUPA C		Inne – art.178a; art.200; art.201 KK (N = 8) GRUPA D		H test Kru- skała- -Wal- lisa	Por. gr.	p test Man- na - Whit- neya
	x	s	x	s	x	s	x	S	p		
A – O	5,50	2,70	3,17	1,27	6,55	2,43	6,62	2,24	10,885	A-B	0,015*
										A-C	0,362
										A-D	0,183
									0,012*	B-C	0,019*
										B-D	0,014*
C-D	0,734										
Wymagania	6,41	2,05	7,64	2,28	5,66	0,70	6,62	1,59	10,571	A-B	0,061
										A-C	0,020*
										A-D	0,656
									0,014*	B-C	0,019*
										B-D	0,118
C-D	0,029*										
Autonomia	4,50	2,36	3,88	2,24	3,88	2,02	4,24	1,45	1,122	A-B	0,465
										A-C	0,586
										A-D	0,734
									0,772	B-C	0,913
										B-D	0,407
C-D	0,437										
Niekonse- kwencja	5,81	1,53	5,17	1,57	5,55	1,85	4,37	1,61	1,918	A-B	0,524
										A-C	0,864
										A-D	0,175
									0,590	B-C	0,661
										B-D	0,445
C-D	0,330										
Ochronianie	5,75	2,48	3,58	1,34	5,11	1,83	4,37	0,91	8,150	A-B	0,014*
										A-C	0,389
										A-D	0,101
									0,043*	B-C	0,075
										B-D	0,327
C-D	0,234										

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Istotny statystycznie związek istnieje również między rodzajem popełnionego przestępstwa oraz postawą nadmiernych wymagań ($H=10,571$; $p=0,014$). Ojcowie będący sprawcami przestępstw przeciwko rodzinie prezentują postawy nadmiernie wymagające wobec swoich dzieci ($x=7,64$). Natomiast najniższe wymagania cechują ojców, którzy popełnili przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu. Uzyskane przez nich wyniki świadczą o postawach umiarkowanie właściwych ($x=5,66$). Porównanie wszystkich analizowanych grup między sobą wskazało na istnienie zależności w zakresie tej postawy pomiędzy sprawcami przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, a trzema pozostałymi grupami.

Rodzaj popełnionego przestępstwa wpływa również na postawę nadmiernego ochraniań. Odpowiedzi badanych ukazały różnice istotne statystycznie pomiędzy ojcami odbywającymi karę pozbawienia wolności za czyny przeciwko mieniu, a ojcami skazanymi na przestępstwa przeciwko rodzinie ($z=2,450$; $p=0,014$). Wyniki uzyskane przez mężczyzn popełniających przestępstwa przeciwko mieniu świadczą o przejawianiu nadmiernej troski o losy dziecka i nierozumieniu pojawiającej się wraz z jego rozwojem naturalnej potrzeby samodzielności i niezależności. Z kolei postawy prezentowane przez skazanych za czyny przeciwko rodzinie wydają się być zbliżone do właściwych.

KSZTAŁTOWANIE POPRAWNYCH POSTAW RODZIELSKICH SKAZANYCH OJCÓW A ICH READAPTACJA SPOŁECZNA – WNIOSKI Z BADAŃ I PROPOZYCJE ROZWIĄZAŃ

Utrzymywanie pozytywnych i systematycznych kontaktów osadzonych z rodziną, a zwłaszcza z dziećmi, stanowi bardzo istotny element procesu readaptacji społecznej. Readaptacja społeczna oznacza „ponowne przystosowanie się jednostki do czynnego i samodzielnego życia, wyrażającego się w pełnieniu podstawowych ról społecznych”²². Do tych podstawowych ról społecznych, w kontekście środowiska rodzinnego, należą role rodzicielskie, na które składają się m.in. postawy rodzicielskie ojca i matki prezentowane względem dziecka.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazały na fakt, iż istnieje szereg nieprawidłowości w zakresie stylów wychowawczych prezentowanych przez skazanych ojców, wychowujących małoletnie dzieci. Przyjmowanie przez nich niewłaściwych postaw rodzicielskich uwarunkowane jest różnymi czynnikami. Okazało się, że najbardziej niekonsekwentni są ojcowie najmłodszy, w przedziale wiekowym 21-30 lat. Największy problem z akceptacją swoich dzieci mają ojcowie popełniający przestępstwa przeciwko rodzinie oraz ojcowie żyjący w nieformalnych związkach (konkubinatach). Brak umiejętności związanych z zapewnieniem dziecku rozumnej swobody i autonomii cechuje głównie skazanych funkcjonujących w rodzinach pełnych zrekonstruowanych i związkach konkubencjonalnych. Zbyt wysokie wymagania cechują większość osadzonych ojców, ale cecha ta dominuje w grupie skazanych na przestępstwa przeciwko rodzinie. Najbardziej ochraniający z kolei są ojcowie tworzący rodziny pełne naturalne lub pełne zrekonstruowane oraz odbywający karę pozbawienia wolności za czyny przeciwko mieniu.

²² Ambrozik W., *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] Urban B., Stanik J. (red.), *Resocjalizacja. Tom 2*, PWN, Kraków 2008

Mając na uwadze powyższe wnioski z przeprowadzonych badań należy podkreślić, iż znajomość postaw rodzicielskich uwięzionych rodziców oraz zdolność ich pomiaru za pomocą specjalistycznych narzędzi badawczych, wydaje się umiejętnością szczególnie przydatną i ważną w pracy personelu penitencjarnego, zwłaszcza wychowawców i psychologów, pracujących w bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności, sprawującymi opiekę nad małoletnimi dziećmi. Osoby te przecież mimo, że przebywają w warunkach izolacji, to dalej w mniejszym lub w większym stopniu uczestniczą w procesie wychowania swoich dzieci. Odbywa się to za pośrednictwem rozmów telefonicznych, korespondencji, widzeń, a niekiedy i systemu przepustowego lub nawet bezpośredniego i systematycznego oddziaływania wychowawczego w przypadku odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety z małymi dziećmi w Domach Matki i Dziecka. Kolejnym ważnym elementem, jest organizowanie specjalistycznego doradztwa pedagogicznego, psychologicznego, wychowawczego, dotyczącego warunków wychowywania i opieki nad dziećmi. Oddziaływania te powinny być skierowane przede wszystkim wobec skazanych za przestępstwa przeciwko rodzinie, którzy ujawniają znaczące deficyty w zakresie umiejętności rodzicielskich i wychowawczych. Ogromne znaczenie ma tutaj opracowywanie nowatorskich programów penitencjarnych oraz wzbogacanie o nowe treści programów już istniejących poprzez nakierowanie ich na rozwijanie umiejętności rodzicielskich takich jak: umiejętność rozwiązywania konfliktów rodzinnych, właściwych sposobów komunikowania się z małym dzieckiem i nastolatkiem, okazywania uczuć, właściwego doboru kar i nagród, organizowania atrakcyjnych sposobów spędzania czasu wolnego z dzieckiem. Programy te powinny być systematycznie prowadzone wśród osadzonych, zarówno ojców jak i matek i obejmować swym zasięgiem wszystkie jednostki penitencjarne.

STRESZCZENIE

Pozbawienie wolności jednego z rodziców pociąga za sobą negatywne skutki zarówno dla osoby skazanej jak i wszystkich pozostałych członków rodziny. Sytuacja ta jest szczególnie boleśnie odczuwana przez dziecko, dla którego uwięzienie rodzica zawsze oznacza utratę osoby ważnej i znaczącej w jego życiu. W populacji więziennej zdecydowaną większość stanowią mężczyźni, co oznacza, że najczęściej rodzicem odizolowanym od dziecka jest ojciec. Niestety, bardzo często ojcowie ci mają poważne problemy z realizacją ról rodzicielskich, cechuje ich brak umiejętności jak właściwie postępować z dzieckiem. W związku z tym jednym z zadań personelu więziennego powinna stać się praca resocjalizacyjna ze skazanymi ojcami, której efektem będzie wyposażenie ich m.in. w takie umiejętności wychowawcze jak: właściwy dobór kar i nagród, umiejętności komunikacyjne, konstruktywne sposoby rozwiązywania konfliktów rodzinnych.

W niniejszym artykule, na tle zarysowanych kwestii teoretycznych, przedstawiono wyniki badań empirycznych, obrazujące postawy rodzicielskie skazanych ojców. Przy użyciu Kwestionariusza Postaw Rodzicielskich M. Plopy, ustalono jakie typy postaw dominują wśród badanej populacji oraz jakie zmienne je warunkują, biorąc pod uwagę: wiek, strukturę rodziny własnej, liczbę dzieci oraz rodzaj popełnionego przestępstwa. W zakończeniu przedstawiono wnioski z badań oraz propozycje działań praktycznych w pracy penitencjarnej z więźniami-ojcami.

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, dziecko, ojciec, rodzina, postawy rodzicielskie, readaptacja społeczna

SUMMARY

Shaping and strengthening parental attitudes convicted of fathers in the context of social readaptation

The imprisonment one of parents entails negative consequences for both the convicted person and for all other family members. That situation is painful particularly for a child, because it always means the loss of important person in their life. There is a vast majority of men in a prison population, which means that the parent who is the most frequently isolated from their child is a father. Unfortunately, in most situations fathers have serious problems with realization their parental roles and they are usually characterized as inept at behaving appropriately for a child. Therefore one of the prison staff's tasks is to work with convicted fathers. The effect of this work is an acquisition of parental skills, such as proper selection of rewards and punishments, communication skills and constructive ways of solving family conflicts.

The theoretical issues shown in this article make the background for results of empirical research, which present parental attitudes of convicted fathers. It was established, using M. Plopa's Parental Attitudes Questionnaire, what types of attitudes prevail among the accessible population and which variables determine them, taking into account: age, family structure, number of children and the type of committed crime. At the end of the article there were presented the conclusions of the research and proposals for practical activities in the penitentiary work with prisoners-fathers.

Key words: imprisonment, children, father, family, parental attitudes, social readaptation

Bibliografia

Akty normatywne:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557).

Literatura przedmiotu:

- Adamska E., Wawrzyk M., Owsianka D., *Skazana matka w izolacji więziennej*, [w:] I. Dybalska [red.], *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998-2008*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2009.
- Ambroziak W., *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] Urban B., Stanik J. (red.), *Resocjalizacja. Tom 2*, PWN, Kraków 2008.
- Domańska-Werbel D., *Rodzinne uwarunkowania strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych*, [w:] Janicka W.I. (red.), *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, IMPULS, Kraków 2010.
- Duda V., Figiela M., *Więzi rodzinne determinantem procesu readaptacji skazanych*, [w:] *Probacja* nr 3 (2015).
- Kolarczyk T., Kubiak J., Wierzbicki P., *Przestępczość kobiet: aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, wyd. Prawnicze, Warszawa 1984.

Latoś A., *Zabiłam własne dziecko... Studium przypadków zabójczyń dzieci oraz możliwości ich resocjalizacji*, UKW, Bydgoszcz 2012.

Pindel E., *Podtrzymywanie więzi rodzinnych w warunkach izolacji*, [w:] *Probacja* nr 1 (2011).

Piotrów E., *Postawy rodzicielskie skazanych matek oraz ich uwarunkowania*, [w:] A. Jaworska [red.], *Resocjalizacja: zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, IMPULS, Kraków 2009.

Plopa M., *Psychologia rodziny: teoria i badania*, IMPULS, Kraków 2008.

Pospiszyl K., *Ojciec a wychowanie dziecka*, wyd. Akademickie ŻAK, Warszawa 2007.

Rzepliński A., *Rodziny więźniów długoterminowych*, wyd. Ossolineum, Wrocław 1981.

Sikora D., *Nagrody i kary w wychowaniu rodzinnym, a sytuacja szkolna uczniów gimnazjum*, UMCS, Lublin 2010.

Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.

Netografia:

<http://www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna> (11.04.2016).

*Ogólnopolska Konferencja Naukowa na temat: Autorytet: wyzwania i działania.
Stalowa Wola, 23 lutego 2016 roku*